

ПЕРЕСОПНИЦЬКА ЄВАНГЕЛІЯ В ОРЕОЛІ СВОГО 450-РІЧЧЯ (або кілька дослідницьких рефлексій з нагоди ювілею)

В історії кожного народу знайдеться небагато книг, які він через віки свого поступу відбирає й відносить до особливих, знакових, символічних, вважає їх своїми реліквіями та священною пам'яттю. Пересопницьке Євангеліє чи ж, якщо «вкраїнськіше», Пересопницька Євангелія належить саме до таких книг. Будучи покликаною насамперед задовольняти потреби православної пастви, вона з часом здолала межі властиво церковного призначення, слугуючи не тільки духовним окормленням, але й предметом культурно-мистецького натхнення. Над Пересопницькою Євангелією благоговійно схиляли голови чи ж про неї з пієтетом висловлювалися її першовідкривач видатний вітчизняний славіст, історик та етнограф Осип Бодяньський, один з перших дослідників знаний байкар, поет й етнограф Павло Білецький-Носенко, перший ректор Київського університету, фольклорист та історик Михайло Максимович. Мистецькими оздобами та філігранною красою почерку цієї книги або, кажучи словами її великого читача, «витонченими слов'янськими літерами – чорнилом та циноброю, з прекрасними різнокольоровими малюнками по золоту»^[1] чудувався геніальний поет і художник Тарас Шевченко. Знаменитою пам'яткою захоплювались відомий мово- та літературознавець Омелян Огоновський й славнозвісний громадський діяч, учений та публіцист Михайло Драгоманов, великий поет, мислитель та дослідник Іван Франко й видатний сходознавець, письменник та історик літератури Агатангел Кримський. Реєстр найповажніших дослідників Пересопницької Євангелії прикрашають імена провідних фахівців у галузі мовознавства Павла Житецького й Олександра Соболевського, авторів фундаментальних праць про унікальну знахідку Олександра Грузинського й протоієрея М. Думитрашка, відомого ієрарха Православної Церкви, її історика та мовознавця митрополита Іларіона (Івана Огієнка) й знаного філолога Володимира Перетца, літературознавця та бібліолога Сергія Маслова й мовознавця Павла Плюща, дослідника з української діаспори Я. Яніва та вченого-книгознавця Якіма Запасака. Когорту славнозвісних дослідників видатної книги органічно доповнюють учені новітнього часу, з-поміж яких прізвища Василя Німчука, Любові Дубровіної, Інни Чепіги та інших діячів науки й мистецтва.

Опосередкованим свідченням неабиякого враження, яке справляв знаменитий рукопис на фахівців різних царин гуманітарного знання, а також високої оцінки його культурно-мистецьких вартостей можуть слугувати й назви численних досліджень, що рясніють заголовками зразка: «Пересопницьке Євангеліє як пам'ятка української культури»^[2], «Пересопницьке Євангеліє – святиня українського народу»^[3],

«Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови»^[4], «Національна святиня»^[5], «Перлина книжного мистецтва»^[6] тощо.

Не менш промовистими в цьому зв'язку уявляються й висновкові положення про найприкметніші ознаки Пересопницької Євангелії:

- «Рукопис (Пересопницької Євангелії – В. Ш.), – зазначає зокрема О. Грузинський, – не має собі рівних серед відомих нам рукописів та палеографічних знімків: за твердістю, красою, витонченістю і довершеністю малюнок його почерку не поступається орнаменту»^[7];
- Пересопницька Євангелія, – стверджує Я. Запаско, – «унікальна художня пам'ятка графічного мистецтва»^[8];
- «Найзвучніші слова, – зауважує А. Слободяник, – неспроможні описати й передати бодай крихту ошатності, чарівності, величі художнього оформлення рукопису (Пересопницької Євангелії – В. Ш.), в якій, передусім,
- вражає дивовижна своєрідність барвистих декоративних мотивів, життєдайна палітра світосприйняття, вишукана гама кольорів»^[9].

Як відомо, аргументативною базою для таких та їм подібних умовисновків про Пересопницьку Євангелію слугують дві безперечності:

1. Перекладена «изъ языка бльгарского на мову роускоую»^[10] з метою «кращого вирозумлення люду християнського посполитого»^[11] рукописна пам'ятка є найдавнішим перекладом четвероєвангелія, що дає надзвичайно багатий матеріал для вивчення фонетичних, граматичних, лексичних, орфографічних та синтаксичних особливостей української мови^[12];
2. Наявні в Пересопницькій Євангелії мініатюри євангелістів, заставки та кінцівки виконані на надзвичайно високому мистецькому рівні і вражають як своєю художньою вишуканістю, так і майстерністю виконання.

Власне цією мотивацією, зазвичай, і пояснюється переконливість відповідей на питання: «Чому серед великої кількості рукописних книг найавторитетнішою та найшанованішою поважаю Пересопницьку Євангелію, писану тут, під цим небом, на благословенній Ізяславській землі, в монастирі Святої Трійці, а також в церкві Різдва Пресвятої Богородиці с. Пересопниці, тобто того села, що й дало назву цій безсмертній пам'ятці українського народу?».

Між тим, не зосереджуючись на мовних специфікаціях та мистецькій довершеності Пересопницької Євангелії, вділимо собі привілею релігієзнавця і подивуємося не без захоплення зі щасливої долі цієї воістину безцінної пам'ятки. Адже те, що посильними трудами створено архімандритом Григорієм та його побратимом Михайлом Васильовичем (а, можливо, і ще одним анонімним автором?) упродовж 1556 – 1561 років могло безвісти пропасти на шляхах і розпутьях української історії, коли Пересопницька Євангелія перебувала в книгозбірнях Переяславської (з квітня 1701 року) та Полтавської (з 60-х років XIX століття) семінарій, а вже

поготів, коли її сліди взагалі затиралися і вона через якийсь час то опинялася в руках єзуїтів, то прикрашала приватну колекцію Івана Мазепи (що, до речі, засвідчено відповідним написом на сторінках рукопису), то як дарунок становила приватну власність великого князя Петра Георгійовича, принца Ольденбурзького. Ще більше небезпек чикало на рукопис Пересопницької Євангелії тоді, коли він потрапив до рук міністра народної освіти та обер-прокурора Синоду графа Д. Толстого, а згодом був представлений «на высочайшее воззрение»^[13] самому імператору Олександрові II, кожен з яких потенційно, керуючись великодержавними духовно-ідеологічними міркуваннями, міг вчинити з українським рукописним шедевром те, до чого свого часу вдавалася імператриця Катерина II, знищуючи оригінальні твори давньоруського періоду. Проте головне наразі полягає в тому, що з Божої милості, а чи ж через звичайний недогляд владомущих осіб нині маємо подостатком підстав для втіхи, особливо з огляду на сьогоднішні реалії, коли теперішні українофоби вдаються до примітивізації, а то й свідомої вульгаризації при висвітленні тих чи інших аспектів вітчизняної історії, мови та культури.

При цій же нагоді хотілося б стисло наголосити й на історичному контексті створення Пересопницької Євангелії, а власне на тих внутрішніх понуках-стимулах, що змушували її фундаторів витратити чималі кошти-статки, а творців пам'ятки працювати з неабияким натхненням, любов'ю та одержимістю. Адже, задумуючись над тим, ради чого звершувалася подвижницька праця, чому вона підпорядковувалася і на що була скерована, а ще точніше, що займало ум, серце й душу її творців та робило їх сміливими й завзятими, мимоволі згадується, що якраз тоді, коли переважна більшість українських земель знаходилася під польським протекторатом, а її православний народ потерпав від кривд та зневаг, Православна Церква бездержавної України перебувала в кризовому стані. А відтак православний провід середини XVI століття був свідомий нагальної необхідності виправлення ситуації на краще. Тієї ж пори, в період ренесансно-реформаційного розвою та перших проявів контрреформаційної протидії в межах Речі Посполитої, на православних теренах етнічної України закрюювалося те, що незабаром спалахне вогнем взаємних поборювань між виразниками православної та католицької ортодоксії, а конче зведе на кону унійних змагань сумління тих, хто, стратившись на раціях богословської властивості, сприяв постанову Хмельниччини, яка внесе істотні орієнтаційні корективи в історичну долю/недолю українського народу на прийдешні віки. То ж, хочемо чи ні, а в ширшій дослідницькій амплітуді мали б з необхідністю розважати над дилемою пропольського та проросійського векторів як тих стратегій українського вибору, що тоді виглядали на дві провідні альтернативи. Суто українська з-поміж них тоді іще виразно не проглядалася, хоча й була іманентно присутньою, оприявнившись з усією очевидністю лише в добу, що нині звано Мазепиною чи Мазепинською.

Втім наразі ось тут, на цьому важливому пункті, маємо таки дещо поправитись. Бо скидається на те, що (нехай несвідомо!) саме творці Пересопницької Євангелії означили третю, властиво українську перспективу національного поступу в особливий, культурно-мистецький спосіб, випередивши те (але не застерігши від того!), що дозріє в огні національно-визвольних змагань 1648-1654 років. А що національна візія, її питомі потреби доволі часто даватимуться взнаки в перипетіях та колізіях кількавікового українсько-російського зближення, доводити зайве, як і повторювати, що українська іредента зазнає потужного і в своїй сутності принизливо-обмежувального та силувано-спотворюючого тиску спершу великодержавної ідеології Московського царства, а дещо пізніше – Російської імперії та Союзу РСР. І згадується про це бодай тому, що нерідко маємо викривлене уявлення про самих себе, про власні самосвідомість та відповідні потреби, про власне, образно кажучи, духовне обличчя, про те, чого нині так бракує, аби в імені українського проводу, а в ідеалі – й цілого народу адекватно сприймати та ставитися до неоімперських домагань, які, ніби позвадоля, стукають у двері нашого національного сьогодення, і, немов би непроханий гість-зайда, готові «нагинати» національну субстанцію, «намовляти» її етнічне сумління, а з тим протидіяти благоволінням духовних стернових національного вишколу. У цьому сенсі наші видатні попередники, славнозвісні творці Пересопницької Євангелії, національний вектор нашого поступу і провістили, і освятили, уможливаючи не тільки правдиве діагностування гіпертрофії національного духу, що її спричинили як польське, так і російське поневолення, але й повернення до рідних витоків та сакралізацію питомо українських ідеалів, того, що виплекано й вибавлено на рідних теренах самозреченою працею кращих синів та дочок.

Під таким оглядом сам факт складання присяги новообраними президентами України на Пересопницькій Євангелії мав би ототожнюватися із заповітом на вірність і незрадність ідеалам українського народу, які він свято беріг та вистраждав у нелегкій боротьбі, поєднуючи їх із мрією про життя у вільній, незалежній, заможній та процвітаючій Україні. І якщо про такі речі не гоже аж надто поширюватися при ювілейній нагоді, то наразі, екстраполюючи ці ідеальні візії на сучасні українські реалії, все-таки маємо з певною тривогою та й пересторогою констатувати, що зростаємо ми на потреби першорядної національної ваги аж надто повільно і не в останню чергу з тієї причини, що гаранті Української конституції не завжди були і є свідомими свого вищого покликання:

- Леонід Макарович Кравчук, здається, знав, що Україна не Росія, але не завжди керувався цим знанням як принципом державної політики;
- Леонід Данилович Кучма лише під час другої каденції пересвідчився сам і навіть намагався переконати інших, що Україна не Росія;
- Віктор Андрійович Ющенко був з натури українцем, але задля поступу любої йому Вітчизни зробив значно менше, ніж міг;
- Віктору Федоровичу Януковичу наука обстоювання суто національних інтересів дається чи не найважче: не сказавши

останнього слова, він, між тим, уже чимало зробив для того, щоб найсвітліші українські мрії про життя у вільній і незалежній Україні оповити туманами імперських зазіхань північно-східного сусіда.

Та ба, є цінності вищі, істинні й вічні, в контексті яких політика і політики страчаються як на вазі своїх аргументів, так і конечній доцільності вчинків. І саме в цьому контексті роль та значення Пересопницької Євангелії переоціненню не надаються. Бо йдеться не просто про видатну пам'ятку мови, культури й мистецтва українського народу або, в конкретніших дослідницьких імплікаціях, – про мистецький шедевр українського книгописання, його «вершинне досягнення»^[14], і навіть не тільки чи й не стільки про давній фоліант чи унікальний раритет. Адже в глибшому, а поготів у глибинному сенсі такі визначення не вичерпують повноти її духовного значення як слова Божого, що ним надихалися всі покоління українського народу епохи його християнського поступування. А це означає, що в часовій сув'язі минулого, сьогодення та прийдешності ізяславсько-пересопницький шедевр має вважатися не лише вершинним досягненням українського генія, але й духовним скарбом та національною реліквією, що залишені нам у довічний спадок як заповіджений Богом глагол, небесна печать Його духу, а також той дороговказ, в якому гармонійно поєдналися уповання на незбагнений Промисел,всесвяту Господню волю зі щирою вірою благовірного народу в істинність тих поборювань, ідеальні виміри яких на часі створення ПересопницькоїЄвангелії опинилися під загрозою нищення чи ж плюндрування.

У цьому сенсі Пересопницька Євангелія має, насамперед, слугувати духовним символом нескореності, непоборності та невмирущості українського духу, виступати знаком національної гідності народу і в той спосіб правити за взір нинішнім поколінням українства. А що повчальні й застережливі уроки української історії ще не стали надбанням суспільного загалу в належній повноті свого вияву, вже не кажемо про тих, хто утруднює її засвоєння на сучасному етапі українського поступу доволі легко переконалися з історико-конфесійних альянсів, що пов'язані з юрисдикційною кризою Українського Православ'я та нею спровокованих суспільно-ідеологічних рефлексій. Прикрість ця, до речі, тим гіркіша, що новітні недруги українства, в тому числі й виразники «єдиного і неділимого Отечества» та поборники ідеї «Русского міра», іноді навіть не схильні рахуватися з фактом існування незалежної, суверенної та соборної України і, наслідуючи своїх попередників, інстинктивно готові повторювати сумнозвісне: «Не було, немає і бути не може»...

Та все дарма. Українська держава є доконаною реальністю і спротивлюватися їй марно, як і нехтувати речами субстанційного порядку, в контексті яких найзаповзятливішими стараннями речників нової імперії та їх ревних прибічників вільнолюбивий український народ хіба що можна «нахилити», але в жодному разі не «впрягти» в ярмо чергового «братнього» союзу...

Втім, це вже тема іншої розмови, яку ми воліли б відкласти на потім, а в ідеалі бажали б, аби над цим надважливим предметом задумувалися якомога частіше дослідники глибокої фахової компетенції.

Що ж до проблематичного дискурсу порушених нами питань, то, підсумовуючи сказане про Пересопницьку Євангелію з нагоди 450-річчя її створення, маємо цілковиті підстави висувати:

- Пересопницька Євангелія є автентичним документом середини XVI століття, а відтак неспростовним свідченням національної питоменності в її мовному, мистецькому та духовному вимірах, досвідченням того, чим у вищих виявах жила та переймалась Україна і що, завдячуючи щасливим обставинам, було збережене та дійшло до наших днів;
- відкрита 1837 року видатним російським славістом українського походження Осипом Бодянським^[15], Пересопницька Євангелія була й залишається предметом пильної дослідницької уваги цілої когорти вчених та митців різних поколінь, ідеологічних переконань та дисциплінарних уподобань, і, передусім, мовознавців, палеографів, кодикологів, мистецтвознавців та археографів;
- відзначаючи надзвичайно високий рівень художнього оформлення Пересопницької Євангелії, а також вказуючи на особливості мовного характеру, численні дослідники одностайні в тому, що йдеться про видатну пам'ятку мови, культури та мистецтва українського народу;
- мовно-художні достоїнства Пересопницької Євангелії навіть з уваги на те, що мова є воістину домом національного буття, а художнє оздоблення рукопису дає всі підстави говорити про мистецький шедевр, аж ніяк не можуть вичерпати її неперехідне значення та виняткову роль;
- за змістовим наповненням Пересопницька Євангелія є духовною реліквією українського народу, божественні верлібри якої покликані надавати сенс людському життю, освячувати його буттєві виміри та виступати запорукою спасіння;
- ставлення до Пересопницької Євангелії як національної святині, державним вираженням якого є запрягання новообраних президентів незалежної України вірою і правдою служити рідному народові, красномовно підтверджує чулість вітчизняної духовної еліти, а також численного загалу громадян України на потребу її духовного усамостійнення з чітко означеною системою конфесійних координат;
- в контексті активного процесу українського державотворення, Пересопницька Євангелія має слугувати духовно-релігійною підвалиною його розгортання, бути тим своєрідним ідентифікаційним кодом нації та духовним оберегом її благочестивого народу, що стане гарантією незворотності націєтворчого поступу Української держави.

То ж, з оптимізмом прозираючи світла українського майбуття в контексті значення й значущості того, що було звершене богоревним старанням перекладача тексту на мову руську архімандрита Пересопницького монастиря ієромонаха Григорія, а також переписувача Михайла Василієвича ізСанюку під орудою покровителів і жертводавців благовірної й христоролюбивої княгині Анастасії Заславської-Гольшанської та князівського подружжя Івана Федоровича і Євдокії Черторизьких в монастирі Святої Трійці с. Двірці та в Пересопницькій обителі впродовж 1556 – 1561 років, ще раз не без захоплення подивуємось із величчя ізяславсько-пересопницького подвигу. А з тим усвідомленням, що неодмінно передбачає наголошення богоревних стимулів та конфесійних понук, дозволимо собі, насамкінець, висловити сподівання, що натхненність цього величного прикладу знайде своїх послідовників і прислужиться нинішнім та майбутнім поколінням будівничих Української держави, знадобиться їм у нелегкій праці над утвердженням її суверенітету. При цій же нагоді хочеться також побажати кожному з тих добродіїв, незалежно від сфери професійних занять та місця «подвизання» на життєвих просторах суверенної України, аби всі вони, на взір наших славних ювілянтів, були сподоблені віковичного, почесного й шанобливого спогадування як такі, що в добу активного державного домобудівництва вельми прислужилися благу рідної землі та її народу.

Що ж до спокуси делікатної властивості, яка нема-нема та й пантеличить уяву питальною доцільністю: «То, де ж тоді була чи куди перемістилася духовна столиця бездержавної України, коли творилася Пересопницька Євангелія?» – лише потай зауважимо: «Питання наразі здається риторичним», а відтак і відповіді не потребує. Хоча сумління (що там приховувати!) таки підказує, ба й неволить визнати: «Вона, столиця тоді підневільної України, була ось тут, де саме цієї святочної миті в стані особливої звірливості споглядаємо місце вікопомної праці, де в замилюванні вдивляємося в мірний плин небесного високостя і з побожним тремом досвідчуємо: чотири з половиною століття тому, року Божого 1651, місяця серпня, дня 15 тут було покладено благий початок вікопомної праці, що її природніше було б назвати священнодією. Адже тут, в святобливому супокі храмового затишку (уже, на жаль, доценту знищеного безжальними вітрами часу!), на правду звершувалося таїнство Любові Краси й Гармонії, таїнство творення книги, що вже віки поспіль править і довіку правитиме за культурно-мистецький еталон, вважатиметься знаком довершеності, книгою-звіщенням, в якій закарбовано Слова вічної істини, тієї істини, на яку український народ був і залишається надзвичайно спраглим і яку в цій прекрасно орнаментованій книзі, що її йменуємо **Пересопницькою Євангелією**, він виклав своєю, рідною, українською мовою.

* Шевченко Віталій Володимирович – доктор філософських наук, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

[1] Шевченко Т. Повне зібрання творів в шести томах. – К., 1964. – Т.6. – С.305.

[2] Плющ

П. Пересопницьке Євангеліє як пам'ятка української культури // З історії української та інших слов'янських мов. – К., 1965. – С. 142–156.

[3] Слободяник А. Пересопницьке Євангеліє – святиня українського народу // Друкарство. – 2000, січень-лютий. – С. 7–8.

[4] Чепіга І. Пересопницьке Євангеліє –

унікальна пам'ятка української мови // Пересопницьке Євангеліє. 1556 – 1561. Дослідження. Транслітерованій текст. Словопоказчик. – К., 2001. – С. 13–54.

[5] Чепіга І. Національна святиня // Київська старовина. – 1992. – №4. – С. 6–11.

[6] Запаско Я. Перлина книжкового мистецтва // Пам'ятки України. – 1986. – №3. – С. 24–25.

[7] Грузинский А. С. Пересопницкое евангелие как памятник искусства эпохи Возрождения в Южной России в XVI в. // Искусство. – К., 1910. – № 1. – С. 44.

[8] Запаско Я. Перлина книжкового мистецтва // Пам'ятки України. – 1986. – № 3. – С. 24.

[9] Слободяник А. Пересопницьке Євангеліє – святиня українського народу // Друкарство. – 2000, січень-лютий. – С. 7–8.

[10] Там само. – С.392.

[11] Пересопницьке Євангеліє.

1556

1561. Дослідження. Транслітерованій текст. Словопоказчик. – К., 2001. – С.392.

[12] Дубровіна Л.

А., Ігнатенко Л.

А. Археографічний та кодикологічний опис Пересопницького Євангелія // Пересопницьке Євангеліє. 1556

1561. Дослідження. Транслітерованій текст. Словопоказчик. – К., 2001. – С.82.

[13] Цит.

за: Чепіга І. Пересопницьке Євангеліє –

унікальна пам'ятка української мови // Пересопницьке Євангеліє. 1556 –

1561. Дослідження. Транслітерованій текст. Словопоказчик. – К., 2001. – С. 21.

[14] Слободяник А. Пересопницьке Євангеліє – святиня українського народу

// Друкарство. – 2000, січень-лютий. – С. 5.

[15] [Бодянский И.]. Донесение г. министру народного просвещения магистра Московского университета Иосифа Бодянского из Праги от 23 марта 1838 года // Журнал Министерства народного просвещения. – 1838. – №5. – С. 392 – 400.